

"יש פה מין מחיקה, ואני רוצה להיות אנטי-מחיקן". מר

העניין החדש

בספרו החדש חוזר בני מר אל ורשה היהודית ברגעיה האחרונים, ומוליך את הקורא בין שביליו של עולם תוסס ונשכח. בריאיון הוא מותח קווי דמיון בין ורשה הגדולה לתל-אביב של ימינו, מסביר מדוע תרבות היידיש נכחדה, וגם יוצא להגנת הגפילטע-פיש המושמך / **אריאל שנבל** / צילום: אריק סולטן

את בתי הכנסת שלה, החנויות והספריות, התחבורה הציבורית והמסעדות, כאילו הם חיים ופעילים. כך למשל, השער ששמו "מידע שימושי" כולל פרקים אופייניים למדריך תיירים כמו "איפה לישון", "מה לאכול" ו"ממה להיזהר", לצד פירוט בנוגע לבנקים, שירותי דואר ומטרה. אחריו מופיע השער שהוא לב הספר, ובו שבעה סיורים מפורטים, המציגים את כל שכיות החמדה והאתרים החשובים של ורשה היהודית, הכול כאמור נכון לשנת 1938.

היהודים קראו לפולין "פה ליו", אחרי אלף שנים של התפתחות יהודית אדירה במדינה הזו. נראה שאכן לא זוכרים הרבה מאלף השנים <<

הוא לא בגדר כריתת הענף שהספר יושב עליו. "אם הייתי מתעניין בשיאים", משיב מר, "לא הייתי פונה לוורשה היהודית. היא לא שברה שיאים בשום דבר. אפשר היה לעשות מרדף פריון, למשל. מעניין אותי אורח חיים, מעניין אותי היום-יום, מעניינים אותי אנשים שלא עפים על עצמם. וכמו כן, זהו הרגע שלפני המחיקה הגדולה. יש פה ניסיון לעצור את הזמן".

ואכן, הקריאה בספר מכניסה את הקורא למעין מנהרת זמן, וגורמת לו לשכוח לרגעים שהשנה היא 2026. הספר כתוב כמדריך מעשי לכל דבר להיכרות עם ורשה היהודית של 1938, והוא מתאר

"בשלב מסוים בתהליך הכתיבה דיברתי עם הפי סיכולוג, והוא אמר שברור לו למה בחרתי ב-1938. הזאת, הספר מנסה להראות את התמונה מהצד האחר שלה, ר' 1938 זה הצד הכי מידי של הרברים, הכי קרוב ללפני-שואה שאפשר להגיע אליו. ב-1938 ורשה היא העיר היהודית השנייה בגודלה בעולם אחרי ניו יורק, עם כ-350 אלף יהודים מתוך כמיליון תושבים. פועלים בה תשעה עיתונים יומיים ביידיש, ועוד עיתון יהודי אחד בפולנית. תפתח את העמוד האחרון בעיתון יהודי כלשהו בוורשה באותה שנה, ותקבל הרבה יותר פעילויות תרבותיות ודי תיות ממה שיש היום בתל-אביב.

לפרי פרטים. מה שהיה לפני גטו ורשה – לא רק שהוא לא מוכר, הוא גם לא נחשב מעניין. מהבחינה הזאת, הספר מנסה להראות את התמונה מהצד האחר שלה, ר' 1938 זה הצד הכי מידי של הרברים, הכי קרוב ללפני-שואה שאפשר להגיע אליו. ב-1938 ורשה היא העיר היהודית השנייה בגודלה בעולם אחרי ניו יורק, עם כ-350 אלף יהודים מתוך כמיליון תושבים. פועלים בה תשעה עיתונים יומיים ביידיש, ועוד עיתון יהודי אחד בפולנית. תפתח את העמוד האחרון בעיתון יהודי כלשהו בוורשה באותה שנה, ותקבל הרבה יותר פעילויות תרבותיות ודי תיות ממה שיש היום בתל-אביב.

על ורשה היהודית, והביא את הקץ על מאות שנים של חיים יהודיים תוססים ויצירתיים. "מורה דרך: ורשה היהודית 1939" הוא ניסיון ספרותי מחוכם, שלא לומר מתחכם, שתוצאתו מרתקת ומרנינת לב, וזאת אף שהפרק הבא בסיפור של ורשה היהודית נמצא כל העת מעבר לפינה, מטיל צל כבד על הקריאה. למעשה, זו בדיוק הדי ווית שהמחבר מבקש להאיר: החיים שתססו בוורשה היהודית רגע לפני החורבן. "רובנו לא זוכרים את ורשה אלא את גטו ורשה", מסביר מר את המוטיבציה שהביאה אותו לכתוב הספר. "כל פסיק וכל נקודה בגטו מוכרים וידועים

אם נקלעתם לוורשה ואתם זקוקים לפתע לתרופות, מוטב שתמנעו מבית המרקחת של שעה גרינברג ברחוב טווארדה 35, שבעליו נודע כנוכל. את המשפט המפתיע הזה תמצאו במורה הדרך החדש למטייל היהודי בוורשה מאת בני מר, שראה אור בהוצאת מאגנס. כיצד היין מר לכתוב משפט נחרץ שכזה על הרוקח הנכבד גרינברג, מבלי לחשוש מתביעת דיבה? ובכן, הסיבה פשוטה למדי: גרינברג כבר לא נמצא איתנו שנים רבות, וברחוב טווארדה 35 בוורשה לא תמצאו היום בית מרקחת אלא מלונת וולה. המדריך שכתב בני מר מעורבן לשנת 1938 – רגע לפני שהכורת עלה

« הללו, למעט חלק מהעולם הרוחני שנתר בסי פרים ובמהגים החסידיים.

”בהחלט יש פה מין מחיקה, והוגמה הכי טובה בעיניי היא י”ל אנטי־מחיקון. הרוגמה הכי טובה בעיניי היא י”ל פרץ, שנפטר ב־1915, אבל עדיין הרהר ביהדות ורשה גם ב־1938. הוא תרגם בעצמו הרבה מהיצירה שלו לעברית כשעוד לא הייתה עברית מרוב־רת חיה, עברית אלסטית כמו שהייתה דור אחריו. העברית שלו חנוטה, קצת עתיקה, מהדהדת את ביאליק. זו שפה שקשה להבין אותה היום, תהום פעורה בין העברית שלנו לעברית הזאת. אבל אם אתה קורא את היצירה שלו בידיש, היא הרבה יותר חיה ורלוונטית – גם השפה וגם התוכן. היידיש לא התיישנה. אם תתרגם את היצירות שלו מיידיש, זה יהיה רענן ואקטואלי מאוד. פרץ היה מעין אדמו”ר חילוני. הייתה לו חצר, רבים הגיעו אליו. הוא מילא תפקיד רוחני לאנשים שבאו מהשטעטל. היום יש אנשים ספורים שמכירים משהו מיצירתו”.

ידידת כוחה של הדת

במהלך המאה העשרים, כמעט שלושים אחוז מתושבי ורשה היו יהודים. זה משהו שאין דומה לו היום, עיר בירה עם אחוזי כה גבוהי של מיעוט כלשהו, ודאי יהודים.

”זה מה שהאנטישמים הפולנים טענו, 'זה יותר מדי'. וזה בערך מה שגם הציונים אמרו. אם תרצה, זו הייתה נקודת החיבור ביניהם. האנטישמים הפולנים אמרו 'כואו בשלה אותם למרנסק' – אף אחד לא דיבר על השמדה, כמובן; הציונים דיברו על עלייה לארץ ישראל. צריך לזכור שיש בוורשה אחוז יציב של יהודים לאורך מאות שנים. כלומר, בעינינו היום המצב הזה נראה אינומלי, אבל מבחינת הפולנים הלא־אנטישמים זו הייתה מציאות נורמלית לגמרי. היו עיריות, לא שטעטלים, עם רוב יהודי. הבונד, התנועה הסוציאליסטית החילונית, אמרה: 'אנחנו מיעוט שיש לו שפה ותרבות משלו, אבל בכל שאר

”ורשה של 1938 היא העיר היהודית השנייה בגודלה בעולם אחרי ניו־יורק. פועלים בה תשעה עיתונים יומיים בידיש, ויומון יהודי אחד בפולנית. תפתח את העמוד האחרון בעיתון יהודי בוורשה באותה שנה, ותקבל הרבה יותר פעילויות תרבותיות ודתיות ממה שיש היום בתל־אביב”

הדברים אנחנו פולנים לגמרי’. מדינת פולין שקמה ב־1918, ליהודים הייתה נוכחות של עשרה אחוזים, אבל לפני זה פולין הייתה מחולקת בין האימפריה האוסטרית־הונגרית, רוסיה ועוד, ושם כולם היו מ” עוטים. כלומר, נכוחות של מיעוטים הייתה טבעית מאוד בעולם שלפני מלחמת העולם הראשונה. בעיר לם החדש, הלאומי, זה כבר עורר תהיות ושאלות.”
מיה החלוקה הפנים־יהודית בוורשה בשנת 1938?
”הדרך הכי טובה לראות את החלוקה הפנימית היא הבחירות למועצת הקהילה. בבחירות 1931, שהבונד החרים, אגודת ישראל וכתה ברוב הקר לות וקיבלה עשרים מנדטים, הציונים 11 מנדטים, המזרחי ארבעים, פועלי ציון שני מנדטים, וכך גם המתבוללים. ב־1936, לעומת זאת, הבונד קטף חמי” שהיעשר מנדטים, כוחה של אגודת ישראל הצטמצם ל־13 מנדטים בלבד, והבלוק הציוני זכה לאחור־ עשר מנדטים. המגמה הייתה ברורה – האורתודר־ קסה הלכה ואיבדה את הכוח שלה. רואים את זה כאמור בבחירות לקהילה, אבל לא רק. במידה רבה, השואה החזירה את האורתודוקסיה לעשתונותיה.

שוק יהודי בוורשה, שנות השלושים מתוך הספר

”החוקר אסף קניאל ברק את צריכת הבשר הכשר כפולין במחצית השנייה של שנות השלושים. בשנת 1938 נכנס לתוקפו חוק אנטישמי שהיה אמור לא טור לחלוטין ב־1942 את השחיטה הכשרה בפולין. מה היו התגובות של יהודי ורשה? התשובה היא שהצריכה הו בכל מקרה הלכה והצטמצמה. קניאל גילה שרק מיעוט המשיך לקנות בשר כשר. אי אפשר לדעת מה היה קורה לולא השואה, אבל מעי מדה של הדת היהודית בקרב יהודי ורשה – ולא רק הם כמובן – ירד בשנים האלה”.

אתה מספר שיהודים בוורשה לא יכלו להיות למשל נהגים בבתיכורה הציבורית, ושהיו מעט מאוד רופאים יהודים במערכת הרפואה הציבורי רית. איך הציבור היהודי בוורשה הגיב לכך?
”הרבה פעמים אני חושב על הנושא הזה בה קשר של ערביי ישראל. גם המספרים די דומים. הלאומנים הפולנים התעסקו בעניין הזה כמו שאני חנו מתעסקים במיעוט הערבי ובשאלה האם הם יש ראלים, האם הם נאמנים. אני לא משווה לגמרי, אבל אני חושב שיש נקודות דמיון גם מבחינת האפליה. היום בירושלים, כולל מזרח העיר, המספרים לא מאוד שונים מוורשה ב־1938. וכמו בירושלים כך בוורשה, זה לא שהיית הולך ברחוב וכל אדם שלישי שראית היה יהודי. היו אזורים יהודיים, כמו שמוזח יירושלים ערבית. גם הדימויים די דומים – מלולכך, צפון, מסוכן, לא כדאי להיכנס לשם”.

בכל זאת יש הברלים. יהודי ורשה אף פעם לא שהאבדו באוטובוס ורצחו אנשים, ולא היו להם שאיפות לאומיות לגבי פולין.
”מסכים לחלוטין, יש הברל גדול מאוד. ועם כל ההברל הגדול הזה, הדבר לא זר לנו לגמרי, ועדיין יש פה לדעתי משהו שמתחרו. האם יהודים ורשה התקוממו על האפליה הוז? בוודאי. יהודים ידעו מה זה פוגרומים, וגם בוורשה היו מקומות לא בטוחים עבורם. לכאורה הם היו אוחזים שווים; בהי סכם המיעוטים של ורסאי 1918, ממשלת פולין התחייבה לתת ליהודים זכויות שוות לגמרי. אבל היא לא עמדה בזה, כמו שהונגריה לא עמדה בזה, וכמו שהרבה מדינות במרכז אירופה לא עמדו בזה. בשנות השלושים כל אירופה טבעה בקרחת אני טישמיות. או היהודים ידעו היטב את מקומם, וכל הזמן נלחמו כדי לשפר אותן, בין השאר באמצעות שבתות, הפגנות והתארגנויות של התגוננות מקרי מית. מי שהוביל את הברכים האלה ברוב הפעמים היה הבונד. הרבי המעניין הוא שב־1938 יש דווקא נסיגה מפתיעה באנטישמיות. אנחנו מספרים לעי צמנו שהמצב הולך ומידרדר באופן ליניארי ומגיע לגטו ורשה – אבל זה לא היה כך. פתאום הייתה איוו התאושות, גם כלכלית וגם חוקית. יש ריאקציה מצד הפולנים הלא־אנטישמים, בריתות שנוצרות”. אבל זה שיפור יחסי מאוד. אתה מציין שמתחיי

לתקופת הצנע. השתמשו ברג מסוים שהיה פה, קר־ פיין, הוסיפו פיזורי לחם וחתית כ גור, ונוצר הרבר האפור הזה. אבל הגפילטעי־פיש כפולין היה מעדן אמיתי שהשתמשו עכורו בדרגים נכחיים ובחומרים הרבה יותר מגוונים ועשירים. זו כמובן רק דוגי מה, אבל היא מייצגת. יש כאן עוול נורא גם במר כן שהפכו את כל התרבות האשכנזית לאוכל. הרי עד היום נכתבו ספרים ומאמרים ועיתונים בידיש הרבה יותר ממה שנכתב בעברית מאו ומעולם. אבל מה שנשאר זה גפילטעי־פיש אפור”.

בספר, אתה עצמך לא מתנזר מאוכל.

”ודאי שלא. להפך, עכדתי כפרך כדי להרכיב תפריט של מה אכלו יהודים בוורשה, ובמידה רבה הצלחתי לעשות את זה. היו שם דליקטסים של ממש. הייתה מסערת דגל בשם 'פיקרילי', שהיו בה רבי רים מאוד עשירים ומגוונים, ממש לא פתיתים ורבע עוף. היחס לתרבות הוו החל כשב־1945, מיד עם תום השואה. בן־גוריון אמר באירוע פומבי שהיירדיש היא שפה ורה וצורמת. הוא נאלץ להתנצל, אבל זה מראה את רוח הזמן. האשכנזים עצמם, שכאו מתר־בות התיכונת בכפר־הרא”ה. אביו נפטר לפני כמה את מה שהיה. המחיקה הוו הייתה נכונה גם לדת שהם נטשו וגם לתרבות”.

אתה כותב ש”בשלושה תחומים בלבד הממוצע היהודי גבוה מהלא־יהודי: הברחות, אסיפות לא חוקיות ותעמולה”. תמונה לא ממש מחמיאה.
”היה עולם תחתון בוורשה היהודית, וחלק ממני נמשך אליו. בעיניי, עשו הכול כדי להשתיח אותה, וחלק רבותי שהיה שם”.

מתברר שב־1938 היה אפשר לטוס מוורשה לתל־אביב, גם אם זה לקח 16 שעות, עם עצירות ביי

ניים בלבוב, צירנוביץ, בוקרשט, סופיה, סלוניקי ואתונה. אילו קשרים היו בין יהדות ורשה ליושוב היהודי בארץ ישראל, שהיה עמוק אז בהתגוננות מפני המרד הערבי הגדול?

”התקשורת בין שתי הקהילות הייתה מצוינת. גנה עובדה שמפתיעה לא מעט אנשים: בשני העיתונים היהודיים המרכזיים של ורשה, 'היינט' ו'מומנט', הכותרת עסקה כמה שקורה בארץ ישראל. העיתונות היהודית בוורשה שמה את הנעשה בארץ ישראל על ראש שמחתה. בוורשה באותה תקופה יש מסעדה בשם 'תל אביב', ועוד כמה מוסדות על שם העיר העברית הראשונה. הם מרגישים ערכים למה שקורה בארץ ישראל. זה קשור בעיקר לחידוש הגי דול שהתפתח כאן, שהיה מסעיר ומושך, וחלק ראו בו תיקון למצב הגלותי”.

להביט בתהום הפעורה

בני מר, 54, נולד בתל־אביב בשם בנימין משה מאירסדרוף, למשפחה דתית־לאומית קלאסית. ביי לדותו עברה המשפחה לכניי־ברק, והוא למד בישי־בה התיכונת בכפר־הרא”ה. אביו נפטר לפני כמה שנים, ואימו מתגוררת עם אחת משתי אחיותיו ביישוב אחיה שבכנימיץ; האחות השנייה גרה בטל־מנשה שבצפון השומרון. אחרי תקופה קצרה של לימודים בשעלבים עזב מר את הישיבה ואת אורח החיים הדתי, אך נשאר עמוק בעולם היהודי. הוא למד יידיש באוניברסיטה העברית, ערך את כתב העת 'דווקא' שהוקרש לתרבות היידיש, והיה עורך מסוף "ספרים" של הארץ. כיום, לצד תפקידו כעורך הראשי של הוצאת מאגנס, הוא כותב בעיתון היידי־אמריקאי הוותיק "פארווערטס". מר תרגם שורה של

רחוב נלבקי, אחד מעורקי החיים המרכזיים של יהדות ורשה צילום: ויקיפדיה

חיבורים בידיש, בהם סיפורים של שלום עליכם ושל יצחק בשבי־זינגר. בין ספריו הקודמים: "המר עדים", מעין ממואר הנע סביב לוח השנה, ו"סמוצ'ה: ביוגרפיה של רחוב יהודי בוורשה", שהטרים למע־שה את הספר הנוכחי.

הוא לא שש לרבר על הקשרים עם בני משפחתו הדתיים והמתיישבים ועם הקהילה הדתית שעזב, אבל ברור שיש שם מורכבות: "אני מאוד שמח לדיאלוג. מאז ש'בעעתי' ברת אני לא בקשר עם אף אחד שלמדתי איתו. יש לי ביקורת ורגשות שלי־ליים, אבל אני נורא רוצה לרבר, לשוחח. הרי אנח נו נחיה כאן ביחד, ואני מאמין גדול בדיאלוג הזה. אולי לא עם כולם, אבל עם מי שרוצה ואפשר לרבר איתו – בוודאי. לגבי המשפחה, אני מגיע לאחיה, ככל זאת אימא שלי גרה שם. לא אכחיש שהקשר עם חלק מבני המשפחה לא מספיק טוב מבחינתי. אחרי שבעה באוקטובר, ובכלל בשנים האחרונות, המצב החריף והקיטוב ניכר. יש קושי והוא הירדי”.

אתם משתדלים שלא לרבר על פוליטיקה?

”ההיסטוריה אך כעם לא חוזרת על עצמה באופן מדויק,

אבל יש בי החרדה שלא נחיה, כמו שוורשה היהודית

נעלמה. המחשבה הזו, על ציוויליזציה שלמה שנעלמה,

זה דבר שאני לא יכול שלא לחשוב עליו בהקשר הישראלי

העכשווי. יש לנו מנגנוני השמדה עצמית איומים”

”אנחנו כבר צרוים מדיבור על פוליטיקה. הרבה פעמים המכנה המשותף שלי עם אחותי הוא לרבר על השואה. היא מרדיכה סוירים לפולין, אז יש על מה לרבר ברוך השם. שם אנחנו מאחדים”.

אמרת לא פעם שוורשה ותל־אביב דומות בעיניך מנכמה בחינות – בכינוי, ביופי האנושי, בכך שמה שעושה את העיר אלה האנשים ולא המוני־מנטים. חזרת לוורשה 1938 כדי להגיד משהו על תל־אביב ועל מדינת ישראל של 2026?

”זה לא שמבחינתי אנחנו ב־1938 ובעוד שנתיים יקרה מה שיקרה. אבל 38 זה משל, ואנחנו כן כסכי־נה. אנחנו בסכנה לא מכיוון איראן או גרמניה, אלא מצד עצמנו. אנחנו עלולים לעולל לעצמנו דברים נוראיים. אני באמת לא חושב שהסכנה היא חיצר־נית. לוורשה היהודית ב־1938 היו גם סכנות מבית, אבל הסכנה האמיתית הייתה מבחוץ. ההיסטוריה אף בי החרדה שלא נחיה, כמו שוורשה היהודית נעלמה. המחשבה הוו, על ציוויליזציה שלמה של 350 אלף איש שבתוך כמה חודשים הארמה פוערת את פיה ומעלימה אותה לחלוטין – זה רבר שאני לא יכול לרבר שמגיע אותי. אני רוצה להציץ בתהום הפעורה הזאת. אני רוצה לראות איך אנחנו זוכרים, למה אני חנו זוכרים, האם ראוי לזכור, מה יזכרו מאיתנו אם זה חס וחלילה יקרה לנו. ואני חושש מאוד. יש לנו מנגנוני השמדה עצמית איומים”.

למי בעצם מיועד הספר? כאמור, זה לא באמת מרדיך שאפשר ללכת ולטייל איתו בוורשה.

”נכון שוורשה היהודית לא קיימת, אבל היתי מאוד רוצה לקרוא מרדיך כזה על בגוד היהודית, וגם על מקומות לא יהודיים, נגיד הירושימה שלי־פני פצצת האטום. הספר לא מיועד ליהודים שמז תעוררים בהם מיצי געגועים לגפילטע של סבתא. זה כן ניסיון לשחק עם ההיסטוריה. אי אפשר להקיא את ורשה היהודית לתחייה, אבל כן אפשר לתת לה חיות מסוימת שהייתה בה, ושמיגיע לה להיזכר”.

